

Bodó Julianna

Folyamatok, trendek a székelyföldi munkamigrációban

A 2022 novemberében megrendezett Magyar Tudomány Ünnepe konferencia szerencsésen egybeesett a Domus Alapítvány fennállásának 25. évfordulójával, így ez a rendezvény jó alkalomként kínálkozott arra, hogy az évek során a Domus Alapítvány pályázati rendszerében elnyert egyéni kutatási programjaim eredményeiből készített összeállítással vegyek részt a konferencián. A bemutatásra került programok témája a székelyföldi munkamigráció volt, a jelenség néhány trendszerű, jelentős aspektusa képezte a vizsgálatok tárgyát. Mivel ezzel a témával az elmúlt három évtizedben kiemelten foglalkoztunk, a Domus által támogatott munkák egy szélesebb szakmai kontextusba illeszkedtek bele. A csoportos programok mellett – amelyek a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, valamint a Sapientia EMTE csíkszeredai karának Társadalomtudományi Tanszéke kutatócsoportjának keretében folytak – ezek az egyéni programok sok új szakmai tapasztalattal, kutatási eredménnyel gazdagították a téma vizsgálata körében született eredményeket. Ebben az összefoglalóban – akárcsak a konferencián bemutatott előadásban – a Domus által támogatott három egyéni projektre fókuszálok, és kiemelek néhány olyan szakmai tapasztalatot, amelyek újszerűségük okán és részletes elemzésük által a napjainkban igen dinamikus társadalmi jelenség – a munkamigráció – megértéséhez járulhatnak hozzá.

A bemutatott kutatások egyike a **Változó életvezetési tendenciák a székelyföldi munkamigráció közegében. Az értékvilág és a fogyasztás új dimenziói** címet viseli. Célja annak vizsgálata volt, hogy a székelyföldi, külföldre irányuló munkamigráció összekapcsolható-e a társadalom értékdimenzióinak változásával. Arra kerestem a választ, hogy a materiális értékek mellett hogyan jelennek meg és nyerneket a posztmateriális értékek, és hogy ez a jelenség milyen kapcsolatban áll a fogyasztási trendek megváltozásával. Azért tartottam fontosnak ennek a kérdésnek a vizsgálatát, mert az e téren megmutatókozó változások társadalomstrukturáló tényezőként is megjelenhetnek, modernizációs tendenciaként is jelentkezhettek, ugyanis trendszerű összefüggést mutatnak a fogyasztás, az életstílus új formáival. A külföldi munka egyre nyilvánvalóbb transznacionális jellege pedig megerősíti azokat a feltételeket, amelyek a jelzett tendenciát összefüggésbe hozzák a külföldön szerzett tapasztalatokkal. A továbbiakban a kutatás ide vonatkozó néhány tapasztalatának rövid

bemutatására kerül sor. A kutatás során interjúalanyainknak feltettem a kérdést, hogy mire költik a külföldön keresett pénzt, milyen terveik vannak keresetükkel. A válaszokból egyértelműen kiderült, hogy nagyon kevesen fognak bele produktív vállalkozásokba, sokkal inkább jellemző a fogyasztásra fordított pénz. Ugyanakkor arra is felfigyeltem, hogy ezek a fogyasztási szokások nem jelentenek feltétlenül életstílus-csoportokat is, de az életkori kategóriák, valamint a külföldön végzett munka típusa már markáns különbségeket mutat, ezek pedig a fogyasztási attitűdök megerősödését jelzik. A fiatal migránsok esetében a fogyasztási magatartások esetében egyfajta individualizációs tendencia érvényesül. Ezek a tendenciák már nem feltétlenül háztartás-központú fogyasztási attitűdök, hanem inkább az egyéni fogyasztási preferenciák irányába mutatnak. A fiatal korosztály már sokkal inkább a fogyasztási szokások mentén próbálja kialakítani saját életstílusát, mintsem az elvégzett munka által. Ilyenformán a migránsként keresett pénz egyfajta identitásképző funkciót is képes betölteni. A középkorúak esetében sokkal inkább jellemző a megtakarítási készség. Amikor a kereset felhasználásának terveiről érdeklődtünk felőlük, célkitűzéseik leginkább a lakás felújításáról, modernizálásáról, bővítéséről szóltak. Emellett legalább ennyire fontosnak tartották gyermekeik tanítási költségeinek fedezését.

A szabadidő eltöltésének témája egyértelműen illeszkedett a fő kérdéshez, két okból is. Egyrészt azért, mert a szabadidős tevékenységek egyre inkább fogyasztást is jelentenek. Másrészt pedig a fogyasztás alapján elkülönülő életstílus-csoportok jórészt a szabadidő sajátos eltöltési módja által működhetnek társadalomstrukturáló tényezőként. A fiatalok esetében trendszerűen mutatkozik az a szándék, hogy azt az időt, amit nem munkával töltenek, szórakozásra fordítják. Az idősebb korosztály esetében még sokkal erőteljesebbnek mutatkozik az előző évek gyakorlatának továbbélése, ami a szabadidővel összekapcsolódó fogyasztástól elhatárolódik, hisz ez a magatartás nem teszi lehetővé a megkeresett pénz otthoni, családközpontú felhasználását.

Amint az a kutatás eredményeiből kirajzolódik, a gyarapodás-befektetés-fogyasztás attitűdjei a munkamigránsok esetében a posztmateriális értékek térnyerése irányába mutatnak. Ez már életstílus-váltást is jelez. Még pontosabban: olyan életstílus-csoportok rajzolódnak ki, amelyeket leginkább a fiatalok és az idősebbek magatartásának különbsége jelez: a fiatalokra egyre inkább a rövid távú tervek, a fogyasztás-centrikus beállítódások lesznek jellemzőek. Az idősebb munkamigráns generáció a hosszabb távú terveket preferálja, továbbra is dominálnak a befektetések a családi háztartásba. A két magatartás, a két életstílus-csoport közt természetesen átfedések is vannak, ezek pedig arra világítanak rá, hogy számolnunk kell egyfajta egyfajta „migráns-magatartással”, amelynek megjelenését a transznacionális elemek teszik lehetővé. Amint ezt több alkalommal is elemeztük, a transznacionalizmus a két világ – kibocsátó közeg és befogadó közeg – közti határvonalat inkább lebontani, mint megerősíteni igyekszik.

Jelen téma esetében ez a tendencia a háztartás-centrikus döntéseket és befektetéseket is a jobb életszínvonal elérésének, a jólét és a „jóllét” fogyasztás-centrikus felfogása irányába mozdítja el.

A fenti tematizációval szoros összefüggést mutat a migráció és a fejlődés kapcsolata. Munkám során többször került sor ennek a két aspektusnak a vizsgálatára. A nemzetközi kutatások körében régóta központi helyet foglal el az a kérdés, hogy a migráció milyen hatást gyakorol a kibocsátó környezetre, idéz-e elő fejlődést, generál-e olyan fejlődési folyamatokat, amelyek kimondottan a külföldi munkavállalás következményeként jelennek meg egy adott kibocsátó környezetben. Több elmélet is született a kérdés megválaszolására, ezeket kutatási beszámolóimban bemutattam, és megkíséreltem alkalmazni saját kutatási terepemre – a Székelyföldre – vonatkozóan. Mivel az egyik, Domus által támogatott projekt épp ezt a címet kapta – **Migráció és fejlődés napjaink székelyföldi társadalmában** –, az alábbiakban röviden vázolom az ide vonatkozó elméleteket és a kutatási tapasztalatok néhány aspektusát.

A második világháborút követő időszakban a funkcionalista-modernizációs paradigma, illetve az ehhez kapcsolódó neoklasszikus migrációelmélet határozta meg a munkamigráció jelenségének megítélését. Ebben az értelemben a külföldi munkavállaló elsősorban olyan egyénnek tekinthető, aki kulcsszerepet játszik az egyes területek közti fejlődési különbségek kiegyenlítésében. Ezek az egyéni szereplők a személyes haszon alapján döntenek a munkamigrációról, de ezzel a társadalmi változás és a társadalmi innováció hordozóivá válnak azáltal, hogy a külföldön keresett pénzt otthon hasznosítják, újszerű tudást szereznek, ilyenformán a kibocsátó közeg fejlődésének meghatározó szereplőivé válhatnak. Később a fenti optimista megközelítéseket pesszimiztábbak cserélték fel, amelyek azt jelezték, hogy a migránsok hazatérve nem produktív módon használják fel a keresetet, hanem inkább a mindennapi fogyasztás, a presztízs-fogyasztás, az ünnepek finanszírozása, a lakófelületek mértéken felüli bővítése vagy felszerelése kerül előtérbe. E pesszimista megközelítés szerint a tömeges munkamigráció sokkal inkább függőséget és egyenlőtlenséget okoz, semmint a fejlődés elősegítését. Nem fejlődést, hanem társadalmi szétesést, végső soron tartós hátrányos helyzetet eredményez. Megfigyelhető, hogy mind az optimista, mind a pesszimista paradigma társadalmi elvárást vetít rá a munkamigráció jelenségére, egész pontosan a folyamat résztvevőire: azt várja el a migrációtól/migránsoktól, hogy a kibocsátó közeg fejlődésének motorjai legyenek. Mindkét szemlélet a munkamigránst elsősorban gazdasági aktorként kezeli, ugyanakkor kevés figyelmet szentel a személyes, egyéni, életvezetési jellemzőkre, amelyeket a munkamigráció folyamata sokféleképpen átsző, meghatároz. Az úgynevezett „emberi tényező” illetően fokú mellőzése az egyébként nagyon komplex munkamigrációs folyamatot túlságosan leegyszerűsíti, illetve annak csak egy, bár kétségkívül nagyon fontos szegmensét teszi vizsgálat tárgyává. A múlt

század vége felé jelennek meg azok az árnyaltabb megközelítések, amelyek a migráció és a fejlődés vonatkozásában egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak magának a cselekvő embernek. Ebben a fordulatban jelentős szerepe van a transznacionális szemlélet megerősödésének, valamint annak a szemléletnek, amely a nagyobb struktúrák helyett a családot, a háztartást helyezi a munkamigrációs folyamat meghatározó egységének státusába. A munkamigráció ennek értelmében már nem egy térség fejlődésének a kiváltója (vagy az kellene, hogy legyen), de nem is csak az aktuális családi szükségletek kielégítésére irányuló jelenség, hanem mindazoknak a társadalmi feltételeknek a karbantartására is vonatkozik, amelyek a család jónak tartott működéséhez szükségesek. Ez a szemléletváltás a székelyföldi munkamigráció jelenlegi helyzetének elemzését is olyan kontextusba helyezi, amely által a térségnek a migráció általi fejlődése relevánsabb eredményekhez vezethet. Az egyéni szint előtérbe kerülése kulcsfontosságú. Azt jelzi, hogy a munkamigráció hatásai beépülnek az egyén életvezetésének különböző szegmenseibe, ugyanakkor az egyéni identitásépítési folyamat részévé is válnak.

A fenti, a paradigmaváltás függvényében kirajzolódó árnyalt megközelítések lehetővé teszik, hogy a székelyföldi munkamigrációs trendeket is ennek megfelelően mérlegeljük. Ezek fényében nem az egyértelműen produktív vagy improduktív beruházások mentén rajzolódik ki a fejlődés. Inkább azt kell látnunk, hogy a családi háztartásba történő anyagi beruházások, a hiányok pótlása és a modernizációs törekvések egyrészt a család életkörülményeinek javítását célozzák, másrészt pedig biztosítékot nyújtanak arra, hogy a nehezen megkeresett pénz ily módon történő befektetése adott esetben megvédje az egyént vagy a családot a kiszámíthatatlanul működő struktúrától, az államilag nem biztosított szociális háló ellenében is.

Itt kell megemlíteni a tacit befektetésnek nevezett eljárást, amely olyan jövedelmet jelent, amelyet nem egyértelműen és direkt módon lehet pénzben meghatározni, de amely a külföldi munka hozadékaként fejlődési potenciált jelenthet: azokról az új ötletekről, tudásról, tapasztalatokról van szó, amelyek rugalmassággal, vállalkozó szellemmel – és amelyek maguk is behozott tacit tudásnak minősülhetnek – társulva fejlődést idézhetnek elő a kibocsátó régióban. A migráció és a fejlődés optimista felfogása szerint ez a tacit tudás a változás, az innováció, a helyi fejlődés fontos előidézője lehet.

Ebben a megközelítésben is érdemes megemlíteni a posztmaterális értékek megerősödését: követendő példaként említették migrációs beszélgetőpartnereink a külföldön tapasztalt biztonságosabb, stresszmentesebb életvitelt, amelynek megteremtését a külföldön szerzett jövedelem által (is) megteremthetőnek vélték. Meglátásuk szerint ugyanis a nyugalom hatást gyakorol a családi kapcsolatok működtetésére, ezáltal a mindennapi élet zökkenőmentesebbé válik. Felértékelődik az együtt eltöltött

szabadidő, az egymásra figyelés, a kiegyensúlyozottság, amely a mindennapokban feszültségmentes családi légkör megteremtését teszi lehetővé, ez pedig – külföldi tapasztalataik alapján – anyagi ráfordítást is igényel, illetve megéri ilyen megfontolások szerint beruházni a családi jólétbe, a „jóllétbe”. Ebben a megközelítésben a fejlődés fogalma a megszokottól eltérő módon értelmezendő. Mivel nem a materiális értékekről van szó, sokkal inkább a vizsgált alanyok preferenciáira és megítéléseire kell hagyatkoznunk, meg arra az antropológiai relativizmusra, amellyel elfogadjuk a vizsgált közösség értelmezési gyakorlatát, és kutatóként abba belehelyezkedve próbáljuk értelmezni a megítéléseket. Következtetésképpen elmondható, hogy a migráció és a fejlődés viszonylatában a vizsgált terepen az látszik, hogy az országos és helyi struktúrák merevségét, fejletlenségét a munkamigráció önmagában nem tudja feloldani, de a családi háztartások szintjén jelentős fejlődési tendenciák hordozójává képes válni. Amennyiben a helyi megélhetési lehetőségek csak nagyon lassan javulnak, és nem képesek az emberek számára biztosítani a feltételeket az általuk értékelt és vágyott élelehetőségek elérésére, addig a munkamigráció marad az a mód, amely által az emberek, mint cselekvő ágensek a családi háztartás és az egyén számára biztosítják a vágyott és reálisan elérhető életfeltételeket.

A harmadik kutatási projekt, amely a Domus támogatás által valósult meg, a női migráció kérdéskörét vizsgálja. A térségi migráció jelenkori tendenciáira irányuló szakmai figyelem nem véletlenül fordult a nők migrációja felé. Ezt egyrészt alátámasztotta a nők növekvő jelenléte a térségi migrációs folyamatokban, másrészt a nemzetközi szakirodalomban is egyre több olyan megközelítés látott napvilágot, amelyek a női migráció növekedését, annak kultúránként változó természetét helyezték górcső alá. Megszaporodtak azok a vizsgálatok is, amelyek a női migráció megítélésére vonatkoztak, illetve megváltozni látszottak azok a szakmai kiindulópontok, amelyek a női migráció vizsgálatát kiemelték az egyoldalú megítélések leegyszerűsítő tendenciájából. Ezek a megközelítések a nők migrációját a viktimizáció és a kiszolgáltatottság alaphelyzetéből kiindulva elemezték, úgy kezelve a nőket, mint akik alapvetően a számukra elérhető munkavégzés, illetve a családi közegben érvényes alárendelődés kiszolgáltatottjai, illetve áldozatai. Ezek a szempontok természetesen sok esetben és helyzetben érvényesek, de általánosításuk hibásnak és félrevezetőnek bizonyulnak.

A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatában címmel folytatott kutatás napjaink migrációs trendjeiben elhelyezve, illetve a térség szocio-kulturális kontextusába illesztve vizsgálja a nők külföldi munkavállalását. A kutatási anyagban fontos tényező volt a nők életkora, családi állapota, lakóhelye, iskolai végzettsége, munkaerőpiaci életútja, a választott célország és a külföldön végzett munka típusa szerinti csoportosítás. Az anyag feldolgozása sokféle szempont szerint is lehetségesnek mutatkozott. Az elemzés arra törekedett, hogy egyrészt a megelőző

kutatási tapasztalatokat felhasználva figyeljen a kibocsátó közeg kontextusában érvényes migrációs modellekre. Másrészt fontos volt, hogy a vizsgált csoport meghatározottsága – női külföldi munkavállalók – szerint olyan elemzési szempontokat találni, amelyek napjaink migrációs folyamatainak a női részvétel általi jellegzetességeiben mutatkoznak meg. Ezeket a kiindulópontokat véve alapul, az anyag elemzése a következő szempontok szerint történt: 1. A külföldi munkavállalás motivációi, a kiváltó okok és a kitűzött célok, 2. A döntés meghozatala, 3. A választott munkaterület, ezen belül figyelve a tipikus vagy kevésbé tipikus „női munka” szerinti különbségtételre.

A következőkben röviden vázolom az elemzés egyes területeinek legfontosabb tapasztalatait.

1. A külföldi munkavállalás motivációit elemezve célszerűnek mutatkozott az életkor szerint megvizsgálni a kiváltó okokat, a kitűzött célokat, ez volt ugyanis az a szempont, amely mentén markáns különbségek voltak észlelhetők. A fiatalabb, huszonéves nők (egyetemisták vagy frissen végzettek, hajadonok, akik a munkaerőpiaci életút elején állnak) motivációi közt kiemelt szerepet kapott egy idegen kultúra megismerésének vágya, a tapasztalatszerzés és az önállósodás. Az anyagiak megszerzése is fontos volt számukra: többnyire a diák életmód finanszírozására szánták keresetüket. Ezzel a szándékkal társult a már említett önállósodási igyekezet. A másik életkori csoport, a középkorú nők többnyire középfokú végzettséggel rendelkeznek. Családosak, de sokan közülük egyedül élnek: elveszítették férjüket, elváltak, vagy még hajadonok. A külföldi munkavállalás okai és céljai esetükben a családi élet területéhez kötődnek: gyerekek iskoláztatása, a családi életvitel jónak tartott és a közösségi normák szerint elfogadott szintjének a megteremtése, illetve fenntartása. Olyan esetek is előfordultak, amikor a motiváció sokkal inkább egy egyéni élethelyzet megoldásához (válságos élethelyzetek, döntési kényszerek) kapcsolódik. Nem mellékes megjegyezni, hogy ebben az életkorban sem hiányzik egy másik világ megismerésének a vágya.
2. A döntés meghozatal kulcskérdésnek számít, különösen a női migráció esetében, hisz gyakran épp ehhez a szemponthoz kötődnek a nők kiszolgáltatottságára vagy épp annak hiányára utaló jelek. Az általam vizsgált anyagból az derült ki, hogy a nők önállóan hozzák meg döntésüket, és többnyire akkor közlik elhatározásukat családjukkal, amikor az már kialakult bennük. Az idősebb korosztályba tartozóknak nyilvánvalóan több szempontot kell figyelembe venniük, mint a fiatal, még saját családdal nem rendelkező nőknek, de jellemző, hogy az adott társadalmi-kulturális közegben a nők döntését komoly

akadályok nem fenyegetik. A fiatal lányok próbatételként élik meg a külföldi munkát, a középkorúak pedig a családi életvitelnek, annak az elfogadott modell szerinti szintjének az elérésére törekednek a vendégmunka által. A vizsgálat azt mutatja, hogy a nők külföldi munkavállalását mind a társadalmi-kulturális, mind a családi környezet sokkal inkább támogatja, mint ellenzi. Ehhez kapcsolódik az a meglátás is, amely a női munkamigráció jelenségét nem a viktimizálás, a női kiszolgáltatottság helyzeteként értelmezi. Saját helyzetüket maguk a főszereplők – a munkavállaló nők – sem így élik meg. Nem áldozatként és nem szenvedésként érzékelik és interpretálják helyzetüket, hanem egy szükséges – ha nem is mindig a legjobb és nem mindig szívesen választott – lépés megtételének tekintik, amely számukra sokkal inkább elégtételt jelent, semmint kiábrándultságot, a környezet részéről is inkább megbecsülést, mint neheztelést von maga után.

3. A vizsgálat anyag azt mutatja, hogy a nők három nagy munkaterületet preferálnak: a nyári mezőgazdasági szezonmunkát, a gyermekfelügyelést (bébi-szitter, au-pair) és az idős- és/vagy beteggondozást. Negyedikként említhetjük a háztartási munkavégzést. Figyelmet érdemel az egyes munkavégzések típusa és a célországok közötti kapcsolat is, valamint a vállalt munka típusa és a nők életkora közti összefüggés. Fontos elemzési szempont volt ugyanakkor, hogy a nők által végzett munkák mennyiben tartoznak a valóban „női munkának” nevezett munkavégzések körébe, és hogy a nők ezeket a helyzeteket mennyiben tekintik kiszolgáltatottságnak, áldozatoknak érzik-e magukat vagy sem. Az elemzés ezen a téren azt mutatja, hogy a nők családon belül betöltött szerepe, státusa megerősödik a külföldi munkavállalás által. Nem arról van szó, hogy ez a szerep alapvetően megváltozna a külföldi munka hatására, hisz a nők ezzel a vállalkozással tulajdonképpen olyan feladatokat teljesítenek, amelyeket a kibocsátó közeg kulturális mentalitása szerint, otthon is vállalniuk kell. A családon (de akár szélesebb környezetben) belüli szerep és státus megerősödését az jelzi, hogy a vonatkoztatási közeg bátorságként és a családi háztartás anyagi helyzetének megerősítéseként értékeli a nők munkamigrációját. Különösen azoknak a nőknek az esetében jelenthető ez ki, akik egyedül kénytelenek vállalni a családi életvezetés összes gondjait és kihívásait. Az a tény, hogy ezek a nők nem az igény szint leengedésével, a fogyasztás visszafogásával (ne menjen a gyermek egyetemre, nem veszünk számítógépet, nem újítjuk fel a lakást, nem rendezünk megfelelő lakodalmat) válaszolnak a nehéz helyzetre, mindenképpen megbecsülést vált ki a környezetből. A kibocsátó közeg amúgy sem támaszt komoly akadályokat a munkavállaló nő útjába, és ha a külföldi

munka hozadéka pozitív, akkor elismeri, és nem tekinti lealacsonyító, megalázó helyzetnek a nők vállalkozását.

A kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a vizsgált térségben a női munkamigráció ma már mértékében számottevő és várhatóan tovább növekszik, ugyanakkor strukturálisan beilleszkedik a kibocsátó közeg normarendjébe. Vélhetőleg ennek tulajdonítható az is, hogy a női munkavállalás nem termel kifejezetten alulértékelt vagy másodlagosnak minősíthető szerepeket és önértelmezéseket. A székelyföldi térségben külföldi munkára vállalkozó nők nem úgy élik meg folyamatban való részvételüket, mintha a „sajátosan női” kiszolgáltatottság áldozatai lennének. Számukra a külföldön végzett munka a kilépés olyan hozadékait jelenti, amelyek tapasztalatszerzést, idegen világok megismerését, és saját, valamint családjuk anyagi helyzetének előmozdítását jelentik, amelyek mind saját önbecsülésük, mind a környezet megítélésének pozitív erősödését mutatják.

Záró gondolatok

A Domus által támogatott három kutatási projekt szervesen illeszkedik azokhoz a kutatásokhoz, amelyeket a térségben az elmúlt három évtizedben folytattunk a székelyföldi külföldre irányuló munkamigráció témakörében. Az itt röviden bemutatott tematizációk jelentős részeit képezik ennek a társadalmi jelenségnek: az életvezetés változásait jelző új fogyasztási tendenciák, a migráció és a fejlődés kapcsolatának sajátos dimenziói, valamint a nők részvétele a folyamatban olyan tényezők, amelyek mélyebb megismerése nem csak a migráció vonatkozásban fontos, hanem napjaink dinamikus változó világának megértéséhez is hozzásegítenek. Mivel rendkívül gyorsan változó, a nemzetközi trendekhez is igazodó folyamatokról van szó, további kutatómunkára van szükség ahhoz, hogy a jelenség a maga komplexitásában mutakozzék meg a kutató számára.